

Monument *Rozenoord*

Herdenkingskrant
75 jaar bevrijding
4 mei 2020

ledere stoel
heeft een naam

Waarom deze speciale krant? Dit jaar vieren we dat het 75 jaar geleden is dat de Tweede Wereldoorlog beëindigd werd. Daarom stonden er dit jaar speciale herdenkingen in de planning. Helaas kunnen die geen doorgang vinden vanwege het heersende coronavirus. Aansluitend bij de afgekondigde virusmaatregelen heeft het Nationaal Comité 4 en 5 mei in maart besloten alle publieke herdenkingen af te gelasten.

- Jessica Bartels

Via deze weg willen we rond 4 mei toch stilstaan bij de pijnlijke geschiedenis die aan Monument Rozenoord in het Amstelpark is verbonden. Monument Rozenoord van beeldend kunstenaar Ram Katzir werd in 2015 onthuld, ter herdenking van de 140 mannen die in de nadagen van de oorlog bij Rozenoord aan de Amsteldijk zijn gefusilleerd. Sinds 2017 fungeert het monument op 4 mei als de formele herdenkingsplaats.

Wij willen u nader kennis laten maken met de geschiedenis achter het monument, de relatie met het eerdere Rozenoord-monument aan het Ittmannpad. En in het bijzonder met de 140 mannen die in het najaar van 1944 en het voorjaar van 1945 door de Duitse bezetter werden gefusilleerd. De meeste mannen waren direct betrokken geweest bij verzetsactiviteiten. Van 106 mannen kennen we de naam. Door meer bekendheid te geven aan deze geschiedenis hopen wij meer informatie te krijgen over de nog 34 ontbrekende namen.

Veel nabestaanden en omwonenden hebben Monument Rozenoord reeds omarmd, zoals we zagen aan de grote belangstelling tijdens eerdere herdenkingen en het bezoek gedurende de rest van het jaar.

Wij hopen dat deze krant u zal aansporen om het monument een bezoek te brengen of te blijven bezoeken, al is dat voorlopig individueel.

IN DEZE KRANT KUNT U LEZEN OVER

- de gedachte achter het monument van beeldend kunstenaar **Ram Katzir**
- het **studentendispuut MARNIX** dat een unieke rol vervult, toen en nu
- de verzetsactiviteiten en herdenking van **Parool-medewerkers**
- de herinnering van een nabestaande, door **Jan Willem Ittmann**
- de geschiedenis van de totstandkoming van **het monument**
- de data van de negen fusillades en **de namen en leeftijden** van de 106 gefusilleerden

Voor
woord

Vroeger stonden ze. De mannen die in de jaren veertig en vijftig met monumenten herdacht werden, stonden in brons of marmer weer voor het vuurpeloton, vaak naakt, alsof ze niet alleen in Amsterdam waren vermoord maar ook in Athene of Rome.

- Bianca Stigter

Soms viel deze verwijzing naar de antieke cultuur niet goed en kregen ze toch kleren aan of als compromis alleen een broek. Met ontbloot bovenlijf kijken ze ons dan aan, of kijken ze weg, van ons, de nabestaanden, de tijdgenoten, de herdenkers, die het steeds vaker niet meer zelf hebben meegemaakt, voorbijgangers voor wie een monument een soort boom is geworden. Misschien valt het pas op als het weg is. Meubilair.

De eerste die het anders probeerde was Mari Andriessen, die in 1952 de Dokwerker een robuust uiterlijk gaf. Misschien is zijn verzetsheld wel het eerst beeld met een buikje. De heroïek van de vroegere beelden is ook de heroïek van het Derde Rijk; ook de nazi's kenden immers hun klassieken. Als unter-menschen mochten ze er in ieder geval niet uit zien, de mannen op de beelden, viriel moesten ze zijn, sterk en gespieerd. Zo ziet verzet eruit. Het gaf niet dat op fusilladeplaatsen niet alleen verzetsstrijders werden vermoord; dat je ook voor het vuurpeloton kon eindigen als je een roofoverval had gepleegd of kolen had gestolen. Stierven deze mannen voor onze vrijheid, zoals vroeger vaak op gedenktekens stond? Bracht hun dood de bevrijding dichterbij? Wat nu juist treft is de willekeur en de zinloosheid; voorname kenmerken van een dictatuur. Nog meer bewondering voor hen die in opstand kwamen.

Vroeger stonden zij, nu zitten wij. De mannen zijn langzamerhand uit beeld verdwenen, hun lichamen geen symbolen meer. We zitten in een lommerrijk park op elegante terrasstoelen, vooral bekend uit het Parijse Parc du Luxembourg. Er is geen poging gedaan toen te laten herleven. Al eerder is geprobeerd verzetsstrijders, want dat waren ook op Rozenoord toch de meesten, anders te herdenken. Carel Kneulman maakte in 1973 ter herdenking van het kunstenaars-

verzet een op Gerrit van der Veen gebaseerde liggende figuur, als man bijna niet meer herkenbaar, die nog wel heel realistisch een bronzen vuist balt. De Spaanse kunstenaar Fernando Sánchez Castillo maakte in 2010 een monument voor Walraven van Hall, de bankier van het verzet, die in 1945 in Haarlem werd gefusilleerd, een omgevallen boom van brons. 'De gevelde boom staat voor de gevallen reus', zei de kunstenaar.

Ook de monumenten voor Van der Veen en Van Hall zijn nog steeds monumenten om naar te kijken, zij liggen, wij staan. Bij Ram Katzirs gedenkteken kunnen we gaan zitten. Elke gefusilleerde wiens naam bekend is heeft hier een stoel gekregen; een rechte voor de jongeren, een leunstoel voor de ouderen. Toch enige evocatie van toen: de stoelen van mensen die tegelijkertijd gefusilleerd zijn, staan als groep bij elkaar. Maar niets dwingt. Je kunt hier zomaar gaan zitten en helemaal niet aan de oorlog denken. Die gedanken sind frei, hier, in het Amstelpark. Maar dan brengt een gevoel of een geluid je weer terug naar het verpletterende feit dat zij dat nooit meer kunnen horen en nooit meer kunnen voelen, ook nog waar zoveel jaren na hun wrede lot. Een vogel fluit. Een kind roept. Een blad dwarrelt.

Zij stonden, zij vielen, nu zitten wij, en voor even worden wij zij en zij wij; voor een ogenblik verplaatst in een ander zoals vrijwel alleen kunst dat kan bewerkstelligen. In dat ogenblik zijn de mannen niet alleen mannen meer, ook vrouwen en kinderen nemen hun plaats in en zo vervalt voorgoed de esthetiek van heroïek; iedereen kan hier zitten; van Adam tot Zeger, van Abbink tot Wierma, oud en jong, recht en krom, voormalige kolendieven en toekomstige verzetshelden.

Bianca Stigter, historicus en schrijfster van o.a. *Atlas van een bezette stad* (Atlas Contact 2019). Dit voorwoord is eerder gepubliceerd in het boek *Rozenoord*, van Ram Katzir uit 2018.

Wij Zij
Zij Wij

Rond 1900 werd door drie kwekers uit Nigtevecht aan de Amsteldijk een rozenkwekerij gesticht. Ze bewoonden met hun gezinnen een grote witte villa, ontworpen door architectenbureau Baanders in 1904. Op het terrein lieten ze een theepaviljoen neerzetten dat eerder dienst had gedaan op de Wereldtentoonstelling van 1889 in Parijs. Rozenoord werd al snel een gewilde bestemming voor dagjesmensen. Op zonnige dagen was het havenbootje populair, deze kon bij Rozenoord aanmeren.

Amsteldijk 295, kwekerij Rozenoord
- Stadsarchief Amsterdam

- Jan Willem Ittmann
Met medewerking van Stichting Kindermonument /
Markt voor Joden en Buurt en Speeltuin Vereniging
Amsterdam Zuid (BSVAZ)

Toen er in 1911 een zogenaamde vliegweek werd georganiseerd, zette dat de plek helemaal op de kaart. Duizenden Amsterdammers zagen er Frits Koolhoven met zijn tweedekker Heidevogel opstijgen.

Ook was er een zeppelin te zien. Een jaar eerder had de Antwerpse waaghals Jan Olieslagers in de buurt van Rozenoord al het lucht-ruim gekozen, dat was ter hoogte van het huidige Mirandapaviljoen.

Maar de bloei van het bedrijf werd door de Eerste Wereldoorlog in de knop gebroken. Na 1918 bleken andere bestemmingen, ook buiten de stad, een grotere attractie te zijn voor een dagje uit.

Rozenoord 1900
- Stadsarchief Amsterdam

Amsteldijk 295, villa Rozenoord
- Stadsarchief Amsterdam

**ROZENoord
BLOEDoord**

De handelskwekerij leidde een kwijnend bestaan tot het bedrijf in 1941 verkocht werd aan de gemeente Nieuwer-Amstel, die de grond nodig had voor de uitbreiding van de begraafplaats Zorgvlied. De villa en het theehuis kwamen leeg te staan en werden op last van de Duitsers gesloopt.

De aantrekkelijkheid van deze plek was er in de loop der jaren niet op vooruitgegaan door de aanleg van het talud voor de geplande Ringspoorbaan. Later werd dit het tracé van de A10 en de Schiphollijn. Voor de bezettingsautoriteiten vormde de aanwezigheid van het talud juist de aantrekkingskracht van deze plek als executieplaats.

1944-1945
Aan het eind van de Tweede Wereldoorlog veranderde Rozenoord drastisch. Tijdens de Hongerwinter 1944-1945 onderschepte de onder Duits gezag staande Crisis Controle Dienst er stelselmatig de voedselaanvoer voor hongerend Amsterdam. In de laatste maanden van de oorlog gebruikte de Duitse bezetter Rozenoord als fusilladeplaats. Op negen verschillende dagen gedurende de periode 18 september 1944 – 14 april 1945 werden hier vermoedelijk 140 mannen gefusilleerd. Velen van hen waren actief binnen het verzet. De achtergrond van de mannen verschilden: het waren arbeiders, agrariërs, ambtenaren, artsen, juristen, soldaten van marine en landmacht, *Parool*medewerkers, schippers, koopvaardijmatrozen, ondernemers, studenten, etc.

De meeste mannen zaten eerst gevangen in het Huis van Bewaring aan de Weteringschans. Vanaf hier werden zij door de Sicherheitspolizei twee aan twee geboeid in een gesloten vrachtwagen naar Rozenoord afgevoerd.

Voordat de fusillades plaatsvonden werd de weg afgezet. De meeste gefusilleerden werden tijdelijk in de duinen bij Overveen begraven. Veel van de fusilladeslachtoffers van Rozenoord zijn na de bevrijding herbegraven op de Eerebegraafplaats Bloemendaal.

Van 106 gefusilleerden zijn tot nu toe de namen bekend.

Van kwekerij tot fusilladeplaats

ROZENOORD
HELDENOORD

Vlak na de oorlog werden verschillende pogingen gedaan om de gruwelijke gebeurtenissen bij Rozenoord waardig te herdenken.

1945
Rozenoord bij de Amsteldijk, 22 mei 1945. Het was een koele, bewolkte lentedag. Familieleden, vrienden en collega's van de gevallen kwamen er die dag samen om de gefusilleerden te herdenken. Provisorisch is er een vlaggenmast neergezet en op houten bordjes staan de namen van sommigen die hier de dood hebben gevonden.

‘140 helden vielen hier voor koningin en Vaderland’ - 1945

Eén bordje vermeldde de naam van Evert Blanken. Hij behoorde tot de groep van elf mannen die op 18 januari 1945 werd gefusilleerd. Zij waren allemaal werkzaam bij het Gemeentelijk Arbeids Bureau (GAB) en hadden de gedwongen tewerkstelling in Duitsland tegengewerkt. Hun leven verloren ze als represaille op de aanslag van het verzet op het registratiegebouw van de GAB, destijds gevestigd in de Spieghelschool (nu staat hier het DeLaMar Theater). Blanken werd twee maanden later ook herdacht op het tennispark Amstelzicht, waar hij vaak een balletje had geslagen op nog geen honderd meter van de latere executieplaats. Amstelzicht-directeur Frans Hendrikx was ooggetuige geweest van de vreselijke tonelen die zich op Rozenoord hadden afgespeeld. Hij schreef erover in de brochure ‘Rozenoord Bloedoord Heldenoord’, die hij in juli 1945 publiceerde naar aanleiding van de herdenking op zijn tennispark:

‘Vanaf mijn niet al te ver verwijderde schuilplaats kon ik de verbeteren bleek gezichten waarnemen, zag ik de verwilderde haren van hun ontblootte hoofden, zag ik in helle angst hun schrikoogen turen in de verte naar... dierbaren en vrienden, naar alles wat hun lief en heilig was, ik voelde hun gedachten uitstralen over den lagen voch-

Herdenking bij Rozenoord Amsteldijk, 3 maart 1951 - Carel L. de Vogel
- Nationaal Archief

tigen grond naar mij, onzichtbare stille getuige, die hun opdracht ontving hun laatste boodschap aan de wereld over te brengen, hun laatste boodschap, dat zij als helden den dood in het gezicht zagen zooals zij als helden het gevaar van het verzet hadden getrotseerd. (...) Helden van Rozenoord, wij zullen U nimmer vergeten.’

1948
Op de voormalige fusilladeplaats werd na de oorlog als gedenkteken een sobere vlaggenmast zonder tekst geplaatst. Deze bevond zich recht onder de huidige brug over de Amstel. Op 6 maart 1948 berichtte *Het Parool* dat het een krans had gelegd op de ‘eenzame fusilladeplaats’ en dat er door het Initiatief Comité Amsterdam (ICA) initiatief was genomen voor een gedenksteen.

1951
Op 3 maart 1951 organiseerde de Commissie van Samenwerking van de drie oud-verzetsorganisaties ter nagedachtenis aan de gefusilleerden een herdenkings-

plechtigheid nabij de fusilladeplaats. Vertegenwoordigd waren de Bond van Oud-Illegale Werkers, de Nederlandse Bond van Oud-Binnenlandse Strijdkrachten en de Nederlandse Vereniging van Ex-Politieke Gevangenen uit de bezettingstijd.

1963
Vijftien jaar later stond in *Het Parool* van 6 december 1963 een ingezonden stuk van dhr. E.J. Zeegers met de vraag waarom er nog steeds geen waardige herdenkingsplek was voor de gefusilleerden. ‘Zou het Nederland niet passen een waardiger herdenking te presenteren voor de in de winter van 1945 bij Zorgvlied gefusilleerden dan een gedenksteen “te zijner tijd” in de brug van de Ringspoorbaan? Die brug moet nog gebouwd worden, vandaar dat “te zijner tijd” en intussen zal de kale vlaggenstok die daar nu al 18 jaar temidden van wat rododendron staat, de herdenking wel verzorgen! (...) Men heeft zich boos gemaakt toen onlangs vlak er naast vuilnis gestort was. Maar die

vlaggenstok staat zo maar in de grond en draagt niet de geringste aanduiding, namen, datum noch waarom noch wie daar hun leven lieten.’

1971
Douwe Gorter, broer van gefusilleerde Gijs Gorter, nam het initiatief om een waardiger monument te stichten. Gijs was lid van het ‘verzetsdispuut’ MARNIX, zoals ook de gefusilleerde Theo van Gogh, oom van de cineast Theo van Gogh, en de gefusilleerde Johan Bais.

1973
Op 4 mei 1973 werd de vlaggenstok vervangen door een monument in wit natuursteen waarop ‘VOORJAAR 1945’ stond vermeld.

1981
Door de openstelling van de brug over de Amstel moest de gedenkplaats Rozenoord in 1981 ten noorden van de oorspronkelijke plek worden verplaatst. Op een ruwe steen was een bronzen plaat bevestigd met de tekst: ‘Op deze plaats werden in de laatste maanden van de Tweede Wereldoorlog meer dan 100 Nederlanders door de Duitse bezetter gefusilleerd’.

1992
In 1992 werd het pad langs de fusilladeplaats naar verzetsman Cesar Willem Ittmann genoemd. Ittmann werd op 7 februari 1945 gefusilleerd bij Rozenoord.

Gedenkplaat -1981

2010
Pauline Wesselink, buurtbewoonster en schrijfster, schreef in dat jaar het artikel ‘Wie zijn er gefusilleerd bij Rozenoord?’. De kern van haar betoog is: ‘omdat ik vind dat deze mensen een naam moeten hebben’.

‘De Tweede Wereldoorlog ligt inmiddels 65 jaar achter ons. Op de fusilladeplaats Rozenoord op een steenworp afstand van ons huis, staat een steen met een bronzen plaquette eraan bevestigd. Op die plaat staat dat er tijdens de laatste maanden van de oorlog meer dan honderd Nederlanders zijn gefusilleerd. Er staan geen namen bij. Omdat ik vind dat het wel eens tijd wordt de gefusilleerden een naam te geven, heb ik uitgezocht wie de slachtoffers waren en waarom.’

Bij het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) zocht zij alle namen van betrokkenen op en documenteerde zij de daarbij behorende informatie, zoals leeftijd, adres, beroep, de reden voor executie, etc.

2012
Buurtbewoners en het dispuut MARNIX startten een tweede initiatief en borduurden voort op de verzamelde informatie die Pauline Wesselink in het NIOD had opgedoken. Op 28 november 2012 sprak een vertegenwoordiger de leden van de stadsdeelraad toe. Met een plan voor een geheel nieuw kunstwerk, inclusief namen en geboorte- en sterfdata. In het betoog refereerde de vertegenwoordiger aan de woorden die koningin Wilhelmina in 1942 uitsprak:

‘Nederland zal de martelaren, die vielen voor zijn bevrijding, nimmer vergeten. Naam voor naam, persoon voor persoon, zal hun nagedachtenis bij ons voortleven.’

De bewoners wilden een monument waarbij de slachtoffers met naam genoemd werden. Daarbij was het van belang dat werd verwezen naar de geschiedenis van de fusillades op de inmiddels negen verschillende data. Het moest een ‘namenmonument’ worden. Een duidelijker en ontroerender herinneringsplek, ook voor de nabestaanden.

Het initiatief werd gesteund door een aantal nabestaanden, ook uit de kring van *Het Parool* en vanuit het ‘verzetstudentendispuut’

MARNIX. Verzetssmensen van *Het Parool* en drie studenten van dit dispuut zijn op deze plek gefusilleerd. *Het Parool* en het dispuut leggen jaarlijks op de dag van de fusillade bloemen neer en houden de herinnering in eigen kring tot op de dag van vandaag levend.

HET MONUMENT

Het voorgestelde monument moest op de plek of in de buurt van het reeds bestaande monument aan de Amstel bij het Ittmannpad worden geplaatst. Een kunstenaar uit de buurt had inmiddels een prachtig ontwerp gemaakt. Het ontwerp paste bij de wensen van de deelraad om karakteristieke plekken in de buurt met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog beter in de belangstelling te laten komen en met elkaar te verbinden. Het stadsdeel ging akkoord met het plan en de voorbereidingen konden starten.

De voorbereidingen duurden drie jaar. De uitwerking moest aan verschillende (Europese) richtlijnen voldoen. De meest ingrijpende gebeurtenis was echter het voornemen de A10 ter plekke te verbreden. Dit betekende dat de plek langs het Ittmannpad moest verdwijnen. Het stadsdeel stelde als alternatief een stuk grond in het Amstelpark ter beschikking.

Vier kunstenaars werden uitgenodigd een voorstel in te dienen. De initiatiefgroep had al besloten de wens van de nabestaanden de doorslag te laten geven. De grootte van het stuk grond gaf kunstenaars een mogelijkheid weids te denken. Een van hen, de Israëlisch-Nederlandse beeldend kunstenaar Ram Katzir, gebruikte het volledige stuk grond voor zijn idee. Het ontwerp bestond uit talloze stoelen: voor iedere gefusilleerde een aparte stoel, bevestigd op een betonnen ondergrond met naam en geboorte- en overlijdensdatum. De woorden van nabestaande Jan Willem Ittmann gaven de doorslag: ‘Het lijkt of ik mijn vader zie zitten.’

2015
Op 1 mei 2015 werd het nieuwe monument van Ram Katzir in het Amstelpark onthuld. In plaats van één monument voor honderd personen, ontwierp Katzir voor ieder van alle honderd perso-

nen een eigen monument. Sinds 4 mei 2015 werd door nabestaanden, buurtbewoners en andere belangstellenden een informele 4 mei-herdenking gehouden. Sinds 4 mei 2017 vindt bij Monument Rozenoord de formele herdenking plaats. Met vlag, het Wilhelmus, sprekers en het noemen van de namen van alle gefusilleerden.

Uiteindelijk hoefde het eerdere Rozenoord-monument langs het Ittmannpad niet verplaatst te worden. Het organiserend 4 en 5 mei comité van dat monument: Stichting Kindermonument / Markt voor Joden en Buurt en Speeltuin Vereniging Amsterdam Zuid (BSVAZ), continueert de jaarlijkse herdenkingen met een stille tocht langs de Amstel en een herdenking bij het monument aan de Amsteldijk langs het C.W. Ittmannpad.

2018
Nieuw onderzoek – nieuwe stoelen. Door het nieuwe Rozenoord-monument is de geschiedenis van de fusilladeplaats opnieuw onder de aandacht gekomen. Een aantal nabestaanden van gefusilleerden – die eerder niet bekend waren – hebben contact opgenomen en nieuwe informatie verstrekt. Dit heeft in oktober 2015 geleid tot verder onderzoek waarbij een negende fusilladedatum naar voren is gekomen. Op 18 september 1944 zijn zes mannen gefusilleerd bij Rozenoord aan de Amsteldijk. Vierenzeventig jaar later in 2018 werden voor deze mannen nieuwe stoelen geplaatst.

Wij hopen dat de bekendheid met dit monument verder groeit en hopelijk leidt tot nieuwe ontwikkelingen, tot nieuwe namen, tot nieuwe stoelen. Volgens de aanwezige gegevens zijn nog 34 namen onbekend.

Foto's Ram Katzir

Van fusilladeplaats tot herdenkingsplek

Foto's Allard Bovenberg

In juni 2014 werd ik door de gemeente Amsterdam uitgenodigd om deel te nemen aan een ontwerpwedstrijd voor een nieuw oorlogsmonument ter herinnering aan de slachtoffers van fusilladeplaats Rozenoord. Op deze locatie aan de Amstel werden in totaal 140 mannen vermoord door de Duitse bezetter. Het monument moest de namen van alle geïdentificeerde slachtoffers omvatten.

- Ram Katzir

Bij mijn onderzoek voor dit werk werd ik geboeid door de uiteenlopende leeftijden van de slachtoffers, en door hun zeer diverse achtergronden. Velen waren verzetsstrijders en elk van hen had een eigen verhaal en connectie met de oorlog. Het werd mij duidelijk dat iedere man als individu geëerd moest worden en niet als een naam op een lijst.

De minimale ruimte die hiervoor nodig zou zijn was de omvang van het menselijk lichaam, of eigenlijk de afwezigheid daarvan.

Als locatie voor het monument koos ik een lang, rechthoekig veld naast het water, bij de ingang van het Amstelpark aan de Amstelzijde. Deze ruimte is zichtbaar van zowel buiten als binnenin het park en heeft tegelijkertijd een open en intiem karakter.

Bezoekers van het nieuwe monument Rozenoord zien een grote installatie, bestaande uit (nu) 106 stoelen. De stoelen staan ogenschijnlijk willekeurig over het veld verspreid, alsof ze enkele minuten geleden nog in gebruik waren. De stoelen zijn geordend naar de acht (nu negen) data waarop de slachtoffers gefusilleerd werden. Voor de (nog) onbekende gefusilleerden ligt er een plaquette in het gras.

De stoelen vormen negen groepen, elk staat symbool voor één van de executiedata. De stoelen hebben drie verschillende vormen verwijzend naar de diverse leeftijdsgroepen van de slachtoffers: een gewone rechte stoel voor mensen tot 29 jaar, een armstoel voor mannen met een leeftijd tussen 30 en 39 en een loungestoel voor leeftijden boven de 40 jaar. Elke stoel is bevestigd op een elegante betonnen basis waarin verdiept de naam en geboorteen overlijdensdatum van ieder slachtoffer staat. In het midden van de installatie bevindt zich een betonnen plaat voor de (nog) onbekende slachtoffers.

Na de onthulling van het monument in 2015 zijn zes van de anonieme slachtoffers alsnog geïdentificeerd en in 2018 is het monument uitgebreid met zes stoelen en naamplaten. Het onderzoek naar de identiteit van de slachtoffers gaat door.

Monument Rozenoord poogt ons terug te brengen naar een één op één relatie. Elk van de 106 staat voor een individu met een eigen persoonlijkheid en een eigen verhaal. Daarom zijn er ook 3 verschillende stoelen gebruikt, zij verwijzen naar de leeftijden van de slachtoffers.

Het monument ziet er bij ieder bezoek anders uit. Eens trof ik een emmer met gedroogde bloemen en een handgeschreven briefje op een stoel, bij een andere gelegenheid zat een vrouw in badpak te zonnen op een loungestoel en tijdens een fotosessie, vroeg een meisje me: 'Meneer, mag ik op deze stoel zitten?' 'Dat mag je zelf weten', antwoordde ik. 'deze stoelen zijn van ons allemaal'.

Rozenoord gaat over afwezigheid, bijvoorbeeld in de lege ruimte die is achtergelaten

door de mensen. De lege ruimte tussen de stoelen is onderdeel van het monument. Het monument heeft een interactief karakter. Het nodigt bezoekers uit tussen de stoelen te wandelen en de individuele namen van de slachtoffers te lezen.

Een bezoeker zou kunnen besluiten op een van de stoelen plaats te nemen, omringd door de aanwezigheid van zoveel ontbrekende personen. Zo verandert de bezoeker van toeschouwer in deelnemer.

Het monument de ontwerper

Vijfenzeventig jaar geleden stonden op 7 februari 1945 op de plek van Rozenoord aan de Amsteldijk vijf mannen. Vijf mannen die werden gefusilleerd als represaille voor een executie door het verzet. Verzetslieden hadden op 2 februari 1945 de 61 jarige procureur-generaal bij het Amsterdamse gerechtshof en tevens NSB’er mr. dr. J. Feitsma doodgeschoten. De fusillade was op bevel van Reichsführer-SS Heinrich Himmler, die tijdens een bezoek persoonlijk met Feitsma kennis had gemaakt.

- Jan Willem Ittmann

Een van die vijf mannen was mijn vader Cesar Willem Ittmann (25 juli 1914 – 7 februari 1945). Hij was werkzaam als assistent-chirurg in het Binnengasthuis en was sinds 1942 actief in het verzet. Als arts verleende hij onder andere belangeloos medische hulp.

Op het moment dat mijn vader werd doodgeschoten was ik op één dag na precies drie maanden oud. Vanaf mijn geboorte heeft mijn moeder in plakboeken bijgehouden wat ik als kind allemaal deed. En op de eerste bladzijde van het eerste deel staat op de tiende regel het volgende:

‘De 7e februari 1945 stierf je vader als held daar hij als gijzelaar werd gefusilleerd. Maar je moet nog trotser op hem zijn als chirurg daar hij voor zijn leeftijd enorm veel presteerde.’

C. J. Ittmann – Kars

Als kind groeide ik samen met mijn broer op zonder vader. Wij werden grootgebracht door mijn moeder. Aanvankelijk woonden wij op de Bos en Lommerweg en werkte mijn moeder als doktersassistent bij een kinderarts. Overdag was er een hulp in huis. Een hulp waar ik op enig moment ‘mama’ tegen ging zeggen. Dat was het moment waarop mijn moeder besloot om een beroep aan huis te zoeken. Dat kon in die tijd als collectrice van de Staatsloterij en daarom verhuisden wij naar een benedenhuis in de Churchilllaan, op de hoek van de Scheldestraat.

Als kind had ik een onbezorgde jeugd. Ik had geen vader, maar ik wist niet beter. Hoewel we op de Churchilllaan woonden en vlak achter ons huis een school was, informeerde mijn moeder wat in de buurt een goede school was. Zo kwamen mijn broer en ik terecht op de Eerste Openluchtschool in de Cliostraat. Hetgeen goed uitkwam want om de hoek in

de Rubensstraat woonde mijn oma, de moeder van mijn moeder. Tussen de middag gingen we daar eten en na schooltijd speelden we er in de Rubensstraat. Je kon daar veel beter spelen dan op de Churchilllaan.

In 2007 mocht ik een toespraak houden bij het ‘Oude Monument’. Een toespraak waarin ik uiteenzette dat ik een heel gewone, fijne jeugd heb gehad. Tot ik ouder werd en eigenlijk niet zo goed wist wat een vader doet in een gezin. En als vader van twee zoons en later opa van drie kleinkinderen, realiseerde ik me dat ik heel goed wist hoe een moeder doet. Als mijn kinderen bij hun oma waren, mijn moeder, dan had ik een levend voorbeeld hoe een oma doet.

Wist ik in mijn jeugd niet beter dan dat ik geen vader had, naarmate ik ouder werd, werd het gemis groter. Het gemis van een aai over je bol van hem. Het gemis van niet weten hoe zijn lichaamsgeur was, hoe hij lachte, en wat

hij zou zeggen of doen als hij boos op me zou zijn geweest. En of hij – net zoals mijn moeder – mij de ruimte zou geven om als kind te mogen zijn wie ik was.

Zoals eerder gezegd ik heb een prima jeugd gehad. Bij ons thuis stond de deur altijd open voor onze vrienden en vriendinnen. En of het nu lunchtijd was of dat het tegen het avondeten liep, ze konden altijd blijven eten. Soms had ik zelfs het idee dat mijn vrienden meer voor mijn moeder en haar gastvrijheid kwamen dan voor mijn broer en mij.

Maar twee keer per jaar was het stil in huis. Twee keer per jaar was het verdriet groot. Als kind realiseerde ik me onvoldoende wat het allemaal voor mijn moeder betekende. Haar man, van wie ze zielsveel hield, doodgeschoten. Ze was achtergebleven met twee jonge kinderen en in het belang van die kinderen had zij gekozen voor een beroep dat zij aan huis kon uitvoeren.

Ik ben grootgebracht met: ‘je vader was een held’, een held voor wie nu een stoel staat op Monument Rozenoord in het Amstelpark. Een monument dat mooi weergeeft wat er aan het eind van de oorlog bij Rozenoord heeft plaatsgevonden.

Naast al die oorlogshelden zijn er ook enorm veel helden van na de oorlog. Nabestaanden: echtgenoten, mannen en vrouwen, ouders en grootouders van hen die waren gefusilleerd.

Voor mij is dat mijn moeder.

C.W. Ittmann

Monument Rozenoord - Dispuut MARNIX

Nooit werd de fiere geest door bruut geweld gebroken. Op 8 maart 1945 werden 53 mannen bij Rozenoord gefusilleerd. Drie van hen vormden het bestuur van het dispuut MARNIX van het Amsterdamse Studentencorps: Gijs Gorter, Theo van Gogh en Hans Bais, resp. 24, 24 en 23 jaar oud. Zij waren actief binnen het verzet. Ook drie andere leden van dit dispuut vonden in en vlak na de oorlog de dood.

- Mike Ekelschot

Een nieuw dispuut

Studeren was in de periode voor de Tweede Wereldoorlog geen vanzelfsprekendheid. Toch konden in het eerste oorlogsjaar de bestaande disputen van het Amsterdamse studentencorps de toeloop van nieuwe studenten niet aan. Negen eerstejaarsstudenten troffen daarom voorbereidingen om een nieuw dispuut op te richten.

Hun anti-Duitse sentiment bleek in eerste instantie alleen uit hun keuze voor de dispuutsnaam: MARNIX. Deze verwees naar Marnix van Sint Aldegonde, de rechterhand van Willem van Oranje tijdens de Tachtigjarige Oorlog en schrijver van de tekst van het Wilhelmus. Rechtenstudent Frits Oppenheimer bedacht een passend Grieks naamdicht bij MARNIX, vrij vertaald tot: ‘Nooit wordt de fiere geest door bruut geweld gebroken’.

Oorlogsdreiging

Zelfs de deportatie van de joodse Frits Oppenheimer naar Mauthausen in juni 1941 was nog geen aanleiding voor actie. De groep studenten ging gewoon op zeilvakantie ter viering van de geboortedag van de zestiende-eeuwse naamgever. De ernst van de oorlog begon pas door te dringen bij het bericht van de dood van Frits Oppenheimer op 13 oktober. Maar echte actie bleef uit tot november 1941, na de Duitse verorde-

ning dat joden geen lid meer van een vereniging konden zijn. De disputen werden direct onthouden en alle leden van MARNIX zegden ook individueel hun lidmaatschap op. Ze onderhielden alleen nog illegaal contact.

Maatregelen

Na diverse incidenten werd op 10 maart 1943 aangekondigd dat studenten een loyaliteitsverklaring moesten tekenen, waarin zij beloofden geen activiteiten tegen de bezettende macht te zullen ondernemen. Alleen wie dit tekende, mocht blijven studeren.

De Nederlandse regering in ballingschap liet vanuit Londen weten dat tekenen beschouwd zou worden als landverraad. ‘Het vaderland eist, dat gij dit niet doet,’ sprak minister Bolkestein van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Studenten die toch wilden tekenen, werden bewerkt door speciale ‘omkletsgroepen’ uit MARNIX en andere disputen. Uiteindelijk tekende slechts vijftien procent van alle studenten.

De Duitse reactie hierop was de verordening, op 5 mei 1943, dat studenten die niet getekend hadden zich al de volgende dag bij een aanmeldcentrum moesten melden om voor de *Arbeitseinsatz* naar Duitsland gestuurd te worden. Wie daar geen gehoor aan gaf, kon op vervolging rekenen en ouders zouden aansprakelijk worden

gesteld. Dit dreigement leidde tot paniek. Toch verschenen slechts 3800 studenten, zo’n dertig procent van de eerdere niet-tekenaars. De rest moest vanaf dat moment de status van student opgeven en ondergronds gaan, vaak ook in het verzet.

“Wij zullen nooit mogen versagen (...)”

Van de bestuursleden van MARNIX, Gijs Gorter, Theo van Gogh en Hans Bais, was al bekend dat ze zich inzetten voor het verzet. Ze regelden onderduikadressen, verstrekten valse persoonsbewijzen en verspreidden illegale blaadjes zoals *Parool*, *Trouw* en het studentenblad *De Geus*. Gorter en Van Gogh zorgden ook dat de band van MARNIX intact bleef door regelmatig nieuwsbrieven te schrijven.

Van Gogh werd opgepakt bij een grote razzia in de Amsterdamse jodenbuurt op 25 mei 1943. Bij zijn arrestatie slaagde hij erin om zich van de helft van het belastende materiaal dat hij bij zich droeg te ontdoen. De rest had hij bij binnenkomst in het ondervraagcentrum snel opgegeten. Op 8 september kwam hij weer vrij.

Terwijl hij vastzat in kamp Vught, schreef de 22-jarige Gijs Gorter zijn dispuutgenoten op 10 juni:

‘Ik heb u er vroeger vaak op gewezen wat voor ons, als Nederlanders en als studenten, onze plichten zijn. (...)

Een ieder bedenke thans zelf of hij zijn daden te zijner tijd kan verantwoorden, tegenover de levenden én tegenover de doden; zij die hun leven hebben gegeven voor het behoud der meest essentiële menselijke waarden. Wij zullen nooit mogen versagen, niet als wellicht nog meer gaten in onze kring worden geslagen, ook niet als eens het uiterste offer van ons zelf gevraagd wordt. De waarheden waarvoor wij, als mensen, hebben te staan zijn zo absoluut, dat zij bij ieder compromis hun kracht verliezen: hier is het alles of niets. Een ideaal, waarvoor men niet desnoods kan sterven, is geen ideaal.’

Opgepakt en executie

Theo van Gogh en Hans Bais woonden aan de Weteringschans 137, een tretpunt van illegale praktijken. Op 1 maart 1945 verzorgde Hans Bais op een bakfiets een voedseltransport. Hij werd aangehouden door de Landwacht in het bezit van vier zakken geroosterd brood. Bij ondervraging op straat noemde zijn bijrijder het adres aan de Weteringschans. De Duitsers besloten het huis binnen te vallen. Ze schopten Bais de trap op naar de kamer van Theo van Gogh, die eveneens werd ingerekend. Ook troffen ze leden van een andere verzetsgroep aan, die net een vergadering hield.

Gijs Gorter had op een ander ‘verzetsadres’ een afspraak met een koerierster, die niet kwam opdagen. Hij rook onraad en ging naar de Weteringschans. Daar werd hij in een hinderlaag gelokt. Terwijl hij vanaf de overkant probeerde te doorgronden wat zich in het huis afspeelde, was hij zo onverstandig om het MARNIX-deuntje te fluiten. Twee veiligheidsagenten in burger grepen hem. Ook Gorter werd naar de kamer van Theo van Gogh gesleurd.

Het noodlot sloeg definitief toe toen Gorter, Van Gogh en Bais in de ochtend van 8 maart uit hun cellen in het Huis van Bewaring aan de Weteringschans werden gehaald. In de nacht van 6 op 7 maart had het verzet bij Woeste Hoeve op de Veluwe bij vergissing een Duitse auto aangevallen die *Obengruppenführer* Rauter, hoofd van de SS in Nederland, vervoerde. Rauter raakte zwaargewond. Als represaille werden verspreid over het land 263 gevangenen in het openbaar standrechtelijk doodgeschoten, de grootste massa-executie in Nederland uit de hele oorlog. Gorter, Van Gogh en Bais werden, samen met nog vijftig anderen, op het terrein van theehuis Rozenoord geëxecuteerd.

Verzetsdispuut

Een maand eerder was Theo van Gogh nog hoopvol geweest. Op 2 februari 1945 schreef hij zijn dispuutsgeenoot Dick van Romburgh in zijn laatste brief: *‘Kerel, ook deze laatste paar weken of misschien maandjes komen we zeker wel door, en dan zijn we van een hoop gedonder af. Tot zo lang moeten we het maar redden.’*

De dood van de dispuutsleden gaf MARNIX, een maand na de oorlog heropgericht op de fusilladeplaats Rozenoord, de faam van verzetsdispuut. In de jaarrede van de rector magnificus in 1945 werd het dispuut een voorbeeldfunctie toegekend. Meerdere studenten van MARNIX hadden het uiterste offer gebracht door hun leven te geven voor *‘het behoud der meest essentiële menselijke waarden’*: nooit werd de fiere geest door bruut geweld gebroken.

Het dispuut MARNIX tijdens de onthulling van Monument Rozenoord in 2015. Op de stoel zit Johan van Gogh, broer van Theo van Gogh.

MARNIX

Verzetsdispuut

Kees de Groot en Hans Schippers hielpen mee met de organisatie en verspreiding van het illegale *Parool*. Beide mannen werden tegen het einde van de oorlog vanwege hun werkzaamheden opgepakt en geëxecuteerd op fusilladeplaats Rozenoord.

- Hanneloes Pen

Het is vier uur in de nacht, medio januari 1942. Het strand van Scheveningen is pikkedonker. Het vriest en het zand is bedekt met een laag ijs. Frans Goedhart, een van de oprichters van Het Parool, ligt in het holst van de nacht, plat op zijn buik, samen met een ander redactielid te wachten op de boot die hen naar Engeland moet brengen. De mannen zijn op pad om de Nederlandse regering in ballingschap in Londen van informatie te voorzien. Goedhart heeft een volledige jaargang van het illegale *Parool* en militaire informatie op zak. Maar daar klinken ineens stampende laarzen, gevolgd door geschreeuw: *‘Heraus! Heraus! Sofort! Es wird geschossen!’* Moffen met geweren, handgranaten en lantaarns arresteren hen. Boven hun hoofd hangt de doodstraf.

Goedhart (1904-1990) heeft later uitvoerig opgeschreven hoe het was gegaan. De journalist was op 25 juli 1940 met de *Nieuwsbrief van Pieter ’t Hoen*, voorloper van het illegale *Parool*, begonnen. Hij was fel, uitgesproken, bijzonder kritisch en beschikte over een flinke portie lef. Ruim een half jaar later, op 10 februari 1941, verscheen intussen het eerste nummer van *Het Parool* met als ‘wapenspreuk’ Vrij Onverveerd, een strofe uit het Wilhelmus. De krant kopte: *‘Wij willen dit niet! N.S.B. wil den burgeroorlog: Zij zullen hem hebben!’* De Wehrmacht, die het *Flugblatt* onder ogen kreeg, maakte jacht op de schrijver en zijn kompanen.

Parool-groep

De krant, eerst gestencild en vanaf augustus 1941 gedrukt, verscheen aanvankelijk eens per twee, drie weken en was meestal acht pagina’s dik. Koeriers verspreidden de krant door het gehele land. De redactie breidde zich al snel uit. Kees de Groot (28), oud-redacteur van studentenblad *Propria Cures* en voormalig directiesecretaris van de KLM, was een van de mensen die begin 1942 de aanvallend zeskoppige redactie kwam versterken.

De *Parool*-groep deed echter meer dan kranten maken: ze hielp onder meer onderduikers en zette een internationale vluchtroute op voor Joden naar het neutrale Zwitserland. Ook hielp men mee met het vervoer van wapens. De Duitsers, die intensief naar hen speurden, wisten in het najaar van 1942 bijna de gehele redactie op te pakken. De Groot, vader van destijds twee jonge kinderen, wist uit de handen van de Duitsers te blijven. Op zijn schouders rustte vanaf dat moment de organisatie van *Het Parool*. Hij leidde in zijn eentje in Amsterdam de krant, schreef artikelen en zorgde voor de verspreiding.

Tegenslag

Eind 1943 volgde opnieuw een flinke tegenslag. Na een brand in een pakhuis in de Peperstraat 11-13, dat *Het Parool* als opslagruimte en distributiecentrum voor tienduizenden kranten gebruikte, viel de *Parool*-organisatie uit elkaar. Een van de opgepakte verspreiders gaf aan de Sicherheitspolizei (Sipo) adressen door van andere verspreiders, drukkers, zetters en redacteurs, onder wie Goedhart en De Groot. Er volgde een razzia; vele medewerkers en drukkers werden gearresteerd.

De *Parool*-organisatie moest weer vanaf de grond worden opgebouwd. De redactieleden, die op verschillende onderduikadressen zaten, kwamen vaak buiten de stad bijeen. De oplage van de krant was inmiddels tot 60.000 gestegen. Daarnaast werden regelmatig eigen nieuwsbulletins uitgebracht.

Hans Schippers (21), die met een groep Leidse studenten en scholieren een eigen nieuwsblad had verspreid, sloot zich vanaf begin 1944 aan bij het illegale *Parool*. Hij had spionagewerkzaamheden verricht en Joden over de grens gebracht die naar Zwitserland probeerden te komen. Ook voorzag hij onderduikers van bonkaarten en valse persoonsbewijzen. Hij liet zich niet tegenhouden door zijn handicap: een, tot boven de knie, geamputeerd

been. Voor de krant verzorgde hij de papiervoorraden. Hij was ook de contactpersoon voor de drukkers en werd het hoofd van de expeditie.

Inval en executie

Schippers zat ondergedoken op de Weteringschans in het huis van economiestudent Theodoor van Gogh (24) en zijn dispuutsgenoot Johan Bais (23) van het dispuut Marnix van het Amsterdamse studentencorps. Beiden zaten ook in de illegaliteit. Op 1 maart 1945 werd in de woning een inval gedaan door de Sicherheitspolizei wegens een vermoeden van zwarte handel. Toen Kees de Groot die dag voor een werkbespreking met Schippers bij de woning arriveerde, viel hij rechtstreeks in handen van de Sipo. Iedereen die het huis die dag naderde, werd gearresteerd en naar het Huis

van Bewaring aan de Amstelveenseweg gebracht.

Een week later werd in de nacht van 6 op 7 maart een (mislukte) aanslag gepleegd op SS-leider Hanns Rauter. Als represaille werden 53 Amsterdamse gevangenen op 8 maart geëxecuteerd bij kwekerij Rozenoord aan de Amsteldijk. Onder hen Schippers, De Groot, Van Gogh en Bais. De Groot, die een vrouw en inmiddels drie jonge kinderen naliet, werd onder zijn schuilnaam Chris den Goevers gefusilleerd. De Duitsers wisten niet welke belangrijke *Parool*-man zij in handen hadden. In *Het Parool* van 27 maart 1945 verscheen een aangrijpend in memoriam over ‘frontman’ mr. C.H. de Groot die, zo schreven zijn makers, in een tijd dat de topleiding uiteen was geslagen alleen overbleef.

‘Hij redigeerde berichten, schreef artikelen, voerde besprekingen met den drukker en met verspreiders, reed met kar en paard om papier aan te voeren, corrigeerde drukproeven, verpakte in z’n eentje vele duizenden kranten en reed ze daarna zelf per bakfiets dwars door een onzer groote steden naar de punten vanwaar de verdere expeditie door anderen verzorgd kon worden. (...) Met de wetenschap, dat een aantal speciale beambten van den SD met zijn foto in hun zak liepen.’

Het illegale *Parool* bleef tot het einde van de oorlog verschijnen. Nummer 99 van zondag 6 mei 1945 werd gekopt: *‘De capitulatie is thans een feit.’* Omstreeks vijftig mensen hebben hun leven voor de krant gegeven. Ieder jaar worden vermoorde oud-*Parool*-medewerkers op 5 februari herdacht op Eerebegraafplaats Bloemendaal.

OPROEP AAN BE-LANGSTELLENDE

ADOPTIE VAN HET MONUMENT

In amsterdam is het sinds 1985 voor basisscholen mogelijk, en gebruikelijk, een oorlogsmonument te adopteren. Oproep aan de scholen in de omgeving van het monument (Buitenveldert, Rivierenbuurt, Amsterdam- Zuid).

Op de site www.4en5mei.nl vindt u daarover alle informatie. Vele scholen zijn al deelnemer. Wilt u het Rozenoord monument in het Amstelpark adopteren? Doel is het betrekken van leerlingen bij de lokale oorlogsgeschiedenis. Adopteer een monument of oorlogsgraf en ga aan de slag met het lesmateriaal.

Ook op de website www.monument-rozenoord.nl vindt u onder het kopje ‘educatie’ een lesprogramma om leerlingen actief te betrekken bij het monument en de gefusilleerden.

VRIENDEN VAN HET MONUMENT

Is uw interesse gewekt of kent u Rozenoord al? Wij zoeken Vrienden om onze organisatie te versterken. De voornaamste taak is het helpen organiseren van de jaarlijkse 4 mei herdenking. U kunt contact met ons opnemen via monumentrozenoord@gmail.com

U kunt ons ook financieel ondersteunen. Voor nu zoeken wij budget voor het permanent onderhouden van onze website: www.monument-rozenoord.nl.

Ons bankrekeningnummer is NL55ABNA0455114161 (o.v.v. Monument Rozenoord).

MEER INFORMATIE

Informatie over de fusillades, de slachtoffers en het monument is digitaal te vinden via de QR code, aangebracht op de informatiezuil bij het monument, en de website van het monument: www.monument-rozenoord.nl

Op www.oorloginmijnbuurt.nl vindt u vraaggesprekken van basisschoolkinderen met ouderen over de oorlog in hun buurt. Er is ook een speciale pagina gewijd aan de nabestaanden van Rozenoord.

Het illegale Parool

COLOFON

Tekst en uitgave
Het 4 mei comité
Monument Rozenoord

Redactie
Van Gisteren, bureau
voor historische projecten

Foto's
• Ram Katzir
• Allard Bovenberg
• Van Gisteren
• Stadsarchief Amsterdam
• Nationaal Archief
• Dispuutgezelschap
MARNIX archief

Vormgeving & productie
Burobraak, visual identity
& social design

Het 4 mei comité
Monument Rozenoord
in het Amstelpark:
• Jan Willem Ittmann
• Jessica Bartels
• Thijs van den Berg
• Genoveva Eijk
• Tess Ekelschot
• Stijn Stegeman
• Studenten van dispuut
MARNIX, in jaarlijks
wisselende samenstelling

✖ Gemeente
✖ Amsterdam
✖

Monument
Rozenoord